

Liburua unibertso digitalean. Liburu elektronikoa

JOAN MARI TORREALDAI

Soziologian doktorea eta Kazetaritzan lizentziaduna

Aitzin oharrak

Liburu elektronikoa, ebooka edo dena delakoa, modan dagoenik nekez ukatuko du inork.

Aldizkari eta egunkarietan gaiaren inguruan ehunka asko izenburu argitaratu dira. Ezaugarri jakin batekin gehienak: apokalipsia. Liburu elektronikoak liburu analogikoa edo paperezkoa hil egingo du. Noiz? Bihar, etzi edo etzidamu.

Kolore kulturalista piska bat eman nahi zaionean, Victor Hugoren «ceci tuera cela» («honek hura hilko du») erabili ohi da. Parisko Notre Dameko Claude Frollo artxidakonoren ahotan jartzen ditu Victor Hugok hitz enigmatikook: «Ceci tuera cela. Le livre va tuer l'édifice». Hitz horiek zer esan nahi duten? Profetikoak ote 1482an? Liburuak katedrala hilko duela, alegia, kultura berriak kultura zaharra desagerraraziko duela, Gutenberg Galaxiak Erdi Aroko kultura hilko zuela. Eta gaur egun berrinterpretatu egin ohi da, esanez Gutenberg Galaxia Marconi Galaxiak lurperatuko duela. Umberto Eco, eta horrekin batera beste askok, konstatazioarekin erantzuten dute: «ceci n'a pas tué cela».

Testuinguru honetan gehiago jakin nahian hasi nintzen duela hilabete batzuk, hitz arrandiatsu, iragarpen katastrofiko horien azpian zer dagoen begiratzen. Hitz eta burrunba mediatikoaren atzetik zer dagoen, paperezko liburuarentzat arriskua zenbaterainokoa den jakin nahita.

Aldi berean esperientzia berri bat egitea erabaki nuen: liburu digitalaren berri unibertso digitalean bilatzea pentsatu nuen. Eta horretantxe aritu izan naiz, Internet bidez, paperezko liburuz osaturiko bibliografia zeharka bakarrik begirata. (Egia esan, saio batzuk jo nituen Madrilan eta Parisen liburu inprimatuen bidetik, baina zorte handirik gabe.) Froga egitea erabaki nuen orduan, bada. Digitalari buruz unibertso digitalean aritzeak ea zer eman zezakeen jakin nahi nuen eta.

Zer esan eskarmentuaz?

- Oihanean galduta ibili denaren sentsazioa izan dut. GPS gabe sartu nintzen oihanean. Sareen sareko txoko guztietan ibili naizelakoan nago, txosten sakonetan, artikuluetan, blogetako bat-bateko idatzietan, postit eta billettetan...
- Harribitxiak aurkitzen dira, bai, baina nekaturik bukatzen du batek hainbeste informazio eskas eta txar baitago, bat-batekoa, oso subjektiboa, informazio lapurtua, kamuflatua, mozorrotua eta, okerrena, matxuratua. Garia eta oloa bereizten lanak izan ditut. Informazioa bachean iragazten denbora asko galdu dut.
- Aldenik alde gurutzatu nahi izan dut oihana, eta ez du merezi. Denbora asko galdu dut ibilaldi horretan, emaitzei begira behintzat. Azken batean, fidagarritasuna eskaintzen dizuten ehun lan horietan oinarritzen zara gero. Eta hori bera ez da gutxi!
- Entziklopedia erraldoi baten antza hartu diot webari. Hitz edo kontzeptu jakinaren bila joan behar duzu, Entziklopedia klasikoan bezala, bestela jai duzu. Gertatzen da depuratu gabeko entziklopedia dela, kalitate-kontrola edo editorearen iragazkia pasatu gabea.

- Neure burua esperimentatu dudanaren sentsazio gazi-gozoa dut. Esperientzia egin izanaren poza dut, baina emaitza ona bilatzerako agortu egiten zaizkizu indarrak. Aurretik irizpide jakin bat ez baduzu, zureak egin du Interneten. Nabigatzen hasi baino lehen bide-orri bat behar duzu.
- Unibertso digitalak informazioa bilatzeko eta eskuratze-ko balio izan dit, baina landu eta tratatu ahal izateko paperera pasatu dut guztia, ehunka orrialde. Esperientzia hori egiten ere ez naizela bakarria pentsatu nahi dut. Leukotasun berdintsuak ikusi ditut Interneten, eta ez gutxi, alegia, lan sakonerako paperera jotzen dela.

Lehen entregatzat hartzekoa da honako lan hau. Ez da lan heldua, umotua. Abiapuntuko geltokian nago, eta ez *terminusen*. Aurrerantzean sakondu, findu, biribildu nahiko nuke gaia, baina orain-oraingoz ezin izan dut, asti eta beta faltagatik. Irakurketen sistematizatzeko saio bat da, ez askoz gehiago. Ez dago, hortaz, behar bezainbat heldu edo zoritua fruitua, goiztxo arbolatik kendua izan baita; baina unibertso digitalean hain maiz aipatzen den interaktibitate horri esker, irakurlearen baitan zorituko da, irakurlearen baitan helduko.

Kostata bada ere bidea egin dudalakoan nago. Ibilian-ibilian topatu dut bidea. Bilaketa lanetan hasi nintzenezan ebook edo liburu elektronikotik hasi nintzen. Baina ez dut hor bukatu. Liburu elektronikoa definigaitza da izan, baina mugatua aldi berean, lanean ikusiko dugunez. Liburu elektronikotik harago joan naiz edizio digitalera, unibertso digitalean idatziaren lekua, funtzioa eta etorkizuna aztertu guran.

Bilaketa hau 2009ko maiatzean amaitu dut. Behar-beharrezkoa da data ohartaraztea gai honetan teknologiak darman abiadura kontuan hartuta. Burutu dudanetik argitaratzen den egunera ez dakit zenbat aurreratuko duen gaiari buruzko gogoetak, edo sektoreko aktore desberdinak nola posizionatuko diren, baina ziur naiz teknologikoki aldaketa ugari emango dela.

Liburu elektronikoa: izena eta izana

Izena...

Hizkuntzaz hizkuntza, izen jakin bat eta bakarra ez dago errealitate bera izendatzeko: *libro electrónico*, *libro digital*, *libro-e*, *e-libro*; *livre électronique*, *livre numérique*, *livrel*; eta *electronique book*, *e-book* edo *ebook*.

Eta euskaraz? Normalizatu gabe daukagula esango nuke. Izan ez denez, izenik ere ez. Kazetaritza alorrean agertu dira batzuk: liburu elektronikoa, e-liburua, liburu-e, liburu digitala. E-liburua proposatuko nuke nik.

Baina ahalegin guztien gainera seguruena geldituko dena bat da, izen ingelesa: *ebook*.

Saiotxoren bat ikusi dut, liburua izen neutro bihurtu eta euskarriaren arabera bereizketak egitea. Honela: liburu digitala e-liburua litzateke; eta paper euskarrian argitara emandakoa, liburu klasikoa, p-liburua. Ez da gaizki baina arrakastaz ez naiz fio.

Uztarketa zaila

Izenetik harago, «liburu elektroniko» izen sintagmak arazoak sortzen ditu.

Jean-Gabriel Ganasciak 1995ean idatzi zuen liburu elektroniko izen sintagma «aldi berean murriztaile eta desegokia» dela, eta geroztik beste askok gauza beretsuak errepikatu dituzte. Groupement d'Intérêt Scientifique (GIS) «Sciences de la Cognition» delakoaren zuzendari zen Ganascia.

Murriztailea dio, idatziaren garai jakin bateko euskarriari egiten diolako erreferentzia, eta liburuak historian zehar bestelako euskarriak eta formak izan dituela kontuan hartu gabe.

Eta desegokia zergatik? Ezin direlako uztartu bi termino antitetikoak, liburua eta elektronikoa.

Bi terminook, izan ere, euskarriari dagozkio. Eta honetaz dagoen literatura nahikoa zabala da, ugaria. Izenaren dese-

gokitasuna azpimarratu nahi dutenek bien arteko diferentzia seinalatzen dute: liburua bere jatorrian zuhaitz azala da, objektu fisiko, materiala; elektronikak, aldiz, immateriala. Uztarrezinak omen dira. Gehienek, hala ere, ebook edo dena delakoa, ikuspegi praktikotik begiratuta onartu egiten dute, kontraesanak kontraesan.

Bi adieratan ulertzen da liburu digitala, paperezko liburua ulertzen den bezala. Batetik, edukia; eta edukitzailea, bestetik. Testua eta euskarria, obra bera eta batez ere irakurgailua.

... eta izana

Liburu inprimatuak 500 urtetan bide luzea egin du, eta errekako harri biribila bezala dago, ibiliaren poderioz ongi landua.

Unescok 1964an emandako definizioak dio argitalpen inprimatua dela, ez aldizkakoa, eta gutxienez 49 orrialde dituen, azalak kontatu gabe.

Urtetan iraun du aldatu gabe definizio horrek. 90eko hamarkadan, ordea, papera ez den bestelako euskarrietan argitara ematen ziren produktuak jaso, inbentariatu eta ordenatzeko, definizioa zabaltzera jo zen. Eta liburuaren itzal berean sartu ziren euskarri elektronikoetan argitara ematen zirenak: CD, Video, DVD eta... Internet.

Liburu bezala identifikatzen dira produktu horiek, eta hala egiteko definizioa aldatu egin behar zen. Aurrerantzean, ez bakarrik inprimatua baizik eta irakurketarako balioko duen edozein euskarrikoa izan daiteke liburua. Hona, esaterako, 2007ko Liburu lege espainiarrean nola azaltzen den:

Obra científica, artística, literaria o de cualquier otra índole que constituye una publicación unitaria en uno o varios volúmenes y que puede aparecer impresa o en cualquier otro soporte susceptible de lectura.

Zehaztasun gutxiko definizioa da, egia esan. Orrialde edo karaktere kopururik ez da eskatzen hor. Eta orduan galdera:

zein da dokumentu jakin baten eta liburuaren arteko aldea?, edozein dokumentu ote da liburu? Batzuek hala diote, poema bat, idatziriko orrialde pare bat. Eta bestetik: nola identifikatu? Ebookean erraza da, paperezko liburuan bezala. Interneteko testu biguna denean, orduan ez da horren xamurra, ezta gutxiago ere.

Asko korapila daiteke identifikazioa. Eman dezagun 100.000 karaktereko testu bat Interneten. Testu hori hartu eta lau zatitan ematen badut lau gune diferentetan, zer dira, orduan, lau liburu? Nola jaso eta sailkatu behar da bibliografia lanetan?

Liburu elektronikoen definizioak bide luzea du egiteko. Trantsizio aldi batean dago liburu mota hori. Ez bakarrik euskarri dagokienean, baizik eta baita definizioari berari dagokionean ere. Izena liburu klasikotik hartu du, baina urrunduz joango da, behin unibertso digitalean sartuta.

Definiziorik eza dela eta kezka ugari nabaritu dut bazterretan. Definizio saio bat ere irakurri dut:

oeuvre complète vendue de façon perenne e individuel, reflétant le livre papier quand il existe, à la quelle ne saurait être assimilé la vente des contenues ou l'usages dérivés de ces contenus.

Definizio baten beharra zertan azpimarraturik ez dago. Edozein liburu aztertzailek behar du definizio operatibo bat, bibliotekariak nahitaezkoa du, eta editoreak ez gutxiago. Nola identifikatu, bestela? Nola saldu, bestela?

Eboluzioa ala iraultza?

Apokaliptikoak eta integratuak

Izen horrekin 60ko hamarkadaren erdian eman zuen argitarara Umberto Eco izen bereko liburua, kulturaren aurrean hartu ohi ziren jarrerak aztertuz.

Bi posizio kontrajarri bereizten zituen. Apokaliptikoek, alde batetik kultura berrian balioak ikusteari uko egin ohi

zioten, teknologia berriak kondenatu nahi zituzten. Eta hori dena tonu trumoitsuan eta guztiz beltzean.

Integratuak berriz akritiko ziren berrikuntzekin, optimismoz eta begiak itxita bezala onartzen zuten zetorkeen berrikuntza. Horientzat bertutez betea da e-liburua. Eta haientzat ez du arimarik, ez berotasunik.

E-liburuaz galdezka Interneten nabigatzen duenak jarrera berdinak aurkituko ditu gaiari buruz. Apokaliptikoek papezko liburuaren mehatxutzat hartzen dute e-liburua, uni-bertso digital guztia, eta liburuaren mistikan babesten dira. Integratuak, aldiz, teknologiaren miresle akritikoak dira, txalo eta txalo.

Ganascia ikerleak espresuki salatzen ditu gai honen inguruan irakurri dituen hainbat profezia, hiperbole, ukapen, edota entusiasmo, hizkuntz gehiegikeria, bazterketa edo onarpen liriko.

Egia da, baita ere, orain baino lehen, mende honen hasieran, jarrera horiek indar gehiago zutela. Gaur egun, urte batzuk pasatu ondoren, ikusi da igartzen zen haizete hura ez dela gertatu, bizikidetza gisako batean bizi direla liburuaren bi bertsioak, paperezkoa eta elektronikoa, eta jarrerak lasaitu egin dira. Beste hark zioen bezala, mundua ez da apokaliptiko eta integratuen artean banatzen. Horiei «despistatuak» erantsi behar zaizkie, gehienak seguru.

Konfrontazio horrek sasi hipotesi bat zeukan azpian, e-liburuak p-liburua osoki ordezkatu egingo zuela. Denbora pasatu ahala ikusi da 30 urtetik gora daramatela elkarrekin bizitzen eta batak bestea jate edo irenste hori ez dela gertatu. Batzuek uste zuten baino motelago doa e-liburuaren inplantazioa, eta besteek desiratzen zuten bezala liburuak irauin baino gehiago egin du, titulutan hazi ere bai.

Adituek gogorarazten dute media batek ez duela bestea nahitaez hiltzen, kontrara baizik, biziberritzeko balio deza-keela, sortu berriak premia berriei erantzuten badie behintzat. Horrela gertatu omen zen kolorezko argazkiarekin, horrela irrati eta telebistarekin. Irrati eta telebistarena nabar-

mena da: telebista irriaren heriotza gisa ikusi bazen ere, irriak espazio berriak aurkitu ditu, autoetan, gazte geletan, lantokietan. Audientzietan goiza irriarentzat da eta gaua telebistarentzat. Ez dakit liburuarekin horrelakorik gertatuko den, baina zergatik ez?

Uste baino eboluzio mantsoagoa

Hogeigarren mende bukaeran begi-bistakoa da batzuek desio eta beste batzuek beldur zutena baino mantsoago doala ebookaren gizarte ezarpena. Pronostikoetan ematen zioten abiadarik ez du hartu oraindik, ez Europan eta ezta Ameriketara ere.

Bi eratako arrazoiak irakurri ditut hori esplikatzeko. Lehenengoa, eta agian sakonena, da teknikoki edo teknologikoki posible den guztia ez dela besterik gabe sozial bihurtzen. Liburuaren historian aditua den Roger Chartier-ek ongi argudiatzen du hori: teknologia berriak premia bati erantzun behar dio eta gainera erresistentziak gainditu behar ditu, ohiturak, errituak, etc. Arrazoiak ez da, batek baino gehiagok salatu duenaren aurka, e-liburuak ez badu azkarrago aurrera egin industria editorialaren jarrera atzerakoa edo editoreen egoskorkeria.

Iradokitzen ematen duenez, errazegi irentsi dugu Microsoften diskurtsoa: teknikoki ahal bada sozialki ere ahal da, ohartu gabe Microsoftek interes unibertsalak eta enpresarialak nahasten dituela. Gainera, teknikoki posible dena besterik gabe gertatu egingo balitz, determinismo teknikoaz arituko ginatke.

Bestelako arrazoi mota bat ere badago, teknologikoa hain zuzen ere. Modan dauden irakurgailuak horixe dira, irakurgailu, irakurgailu besterik ez. Eta gaur egun jendea funtzio askotariko hardwardetara ohituta dago. Alegia, tresna berean edukitzera telefono mugikorra, mezu bidaltzaile-hartzailea, PDA, musika erreproduzitzaila, GPS, argazki kamera, etab. Eta oraingo irakurgailuek ez dute hori eskaintzen. Diotenez,

liburuentzako iPod sortuko denean, orduan gertatuko da *tipping point* delakoa.

Ametsa badirudi ere, hurrengo Internet belaunaldiak muga horiek guztiak gaindituko omen ditu. Marie Lebert aztertzaile quebecarrari irakurri diot sarean konektatuta egongo garela guztiok edozein lekutan eta uneoro eta tresna mota guztiekin sare bakar eta nonahikoan.

Beste batek zioen bezala, zertarako irakurgailu batean liburuak bildu, den-denak «hodeian» eduki daitezkeenean?

Salmenta moteltasuna azaltzeko eman ditugun bi arrazoi mota horien ondoan badira beste batzuk ere, hala nola, edukiak erosteko zailtasunak, aparatu guztiz komentzigarririk ez egotea, edota gestio digitala aurrera eramateko zailtasun ugari izatea.

Aldaketari data jarri diote

Aurreikuspen, iragarpen, pronostiko, apustu... denetarik dago e-liburuaren data esanguratsu eta iraultzaileari buruz.

Batzuei irakurriz ematen du «itzaltze analogikoaren» eskemarekin dabiltzala, halako batean *tipping point* hori gertatuko dela, eta hortik aurrera digitala bakarrik izango dela edizioa.

E-liburuaren urtea behin eta berriz izendatu da, oraingoz bederen arrakasta eskasarekin.

Kazeta bat baino gehiagotan agertu da aurtengo urte hau berau erabakigarri bailitzan, ebookak sekulako bultzada izango duela eta 2010etik aurrera e-liburuarena izango dela nagusigoa ziurtatuz. Hala izango al da? Nahikoa lan.

Badira 2007-2010 urteak prestaketa-urtetzat jo ohi dituztenak, eta leherketa 2010ean aurreikusten dutenak. Ez da asko falta jakin-mina asebetetzeko, baina ez dakit bada, ingurua ez dut nik oso bero ikusten.

Datak pixka bat luzatuz gero, errazago egin ohi dira iragarpenak, eta, kontrasterik ez dagoenez, aiseago onar daitezke. Badira horrelakoak ere. Adibidez, batzuentzat, mun-

duan idatzita dagoen guztia 2029an digitalizatua egongo omen da. Beste batzuk ez doaz horren urrun denboran: hamar urte barru idatziriko guztia euskarri informatikoan izango dugu, eta hamar urte beranduago hori guztiori gu denon eskura izango omen da. Ez dago gaizki. Hamar urte barru, irakurtzen dugunaren %95 izango omen da digitala, eta kontrakoa dioenari afaria jokatzeko prest agertu da Juan González de la Cámara, Papyre irakurgailua komertzializatzen duen Grammata enpresaren sortzailea.

Bada liburu digitalaren etorkizuna zehatz aurreikusi eta egutegian kokatzen duenik. Orain arteko urratsak banan-banan deskribatu ondoren aurreikusi daitezkeen gainerako urratsak honela markatuta ikusi ditut:

2009: e-liburua p-liburua baino gehiago salduko da kategoria askotan.

2012: lehia bortitza bi formatuen artean.

2015: bibliotekek beren liburu guztiak digitalizatuko dituzte.

2018: egunkari asko digitalean bakarrik argitaratuko dira.

2019: paperezko liburuak opari bezala salduko dira, bildumazaleentzat, irakurketa inprimatuaren zaleentzat, maila goreneko arte-liburu eta argazki-liburuak soilki aterako dira edizio analogikoan.

2020: titulu guztien %90 digitalean bakarrik argitaratuko da. Hiztegieta «liburu» izena aldatu eta «liburu digitala» agertuko da.

Bi belaunaldi barru gertatuko omen da liburu digitalaren iraultza.

Lau haizeetara zabaldu zen iaz Frankfurteko Liburu Azokan 30 herritako 1.000 profesionali egindako inkesta. 2013 omen da aldaketaren urtea eta 2018an nagusituko omen da negozio aldetik liburu elektronikoa. Horra editore eta profesiokeen iritzia, erositako prezioan nik saldua.

Iragarpenak iragarpen, abiada bizkortu ala moteldu egingo den ez dakit jakin, baina liburu digitala etxeko dugu eta ez da desagertuko, guztiz nagusitzen ez bada. Gaur-gaur-

koz, liburu digitalak ez du tronutik bota paperezko anaia zaharra. Ez da erraza jakiten noiz gerta daitekeen hori: oraingoz ez da usadioetan sartu, baina teknologia berriek daramaten abiadurarekin agian ez dugu luzaz itxaron behar.

Elkarrekin nola moldatu

Liburua: ia perfektua

Liburu elektronikozale askok besterik gabe gaindituztat jotzen dute paper liburua. Milaka erreferentzia aurki daitezke Interneten liburuaren heriotzaren inguruan hizkuntza desberdinetan, merke-merke.

Orain baino lehen hasita dago jendea iragarritako heriotza baten kronika idazten. Gogoan dut 60ko hamarkadan Marshall MacLuhanek atera zuen zarata Gutenberg Galaxia eta Marconi Galaxiaren inguruan. Gutenberg presente gabeko iragana zen. Marconi, etorkizuna. MacLuhan komunikabideez ari zen, baina liburuari berdin zegokiokeen.

Beraz, liburu elektronikoa iritsi aurretik ere paper liburuaren hil kanpaiak adituak ditugu. Liburu digitalarekin, egia esan behar, suteak haizetearekin bezala, sekulako indarra hartu du liburuaren desagertzearen (hipo)tesiak.

Paperezko liburua, ordea, ez dago defendatzaile faltan. Bibliofiloek gainera, erabiltzaileak atera ohi dira liburuaren defentsan. Sutsu, askotan. Blog batean ebookarekiko paperezkoak dituen 90 abantaila irakurri ditut bata bestearen ondoren zerrendatuta, bitxiak tartean, izenburu honen pean: «Le eBook c'est null!». Mahaia altxatzeko ere egokiagoa omen da paperezko liburua.

Paper liburuaren alde arrazoi emozionalak, argudio praktikoa nahiz teknikoak aipatu ohi dira.

Paperezko liburua ez omen da tresna mugatua, bere horretan perfektua baizik, esango du batek. Eta ordezkazina; irakurketa fisikoa ezin omen da ordezkatu birtualarekin, laztan bati ezin zaio parean jarri mezu elektronikoa, ez dira balioki-

de webcameko topaketa eta gorputza gorputzaren kontrakoa. Papera ez dela ordezkagarri dio Antonio Castro aztertzaileak:

El libro aporta emoción que nos llega a través del tacto. Una suavidad especial. Podemos tener en nuestro ordenador miles de libros en formatos PDF y no es lo mismo. Están sacando dispositivos electrónicos e-books que hacen la función sustitutiva de un libro. La gente los compra y los usa, pero les falta alma. Han intentado ofrecerlos con una cubierta de cuero, pero tampoco funciona. El papel no es sustituible.

Aurreko mendeko 90eko hamarkadan urte gutxitako bizitza ematen bazioten ere, liburuak iraun egiten du eta ez du ematen osasun txarra duenik. Hiltzekotan, dio adituren batek, ekoizpen larregiak jota hilko da, ez liburu digitalak ordezkaturako duelako. Musikari edo zinemari gertatu zaiona ez omen zaio gertatuko paperezko liburuari, proportzio berean ez behintzat. Zergatik hori? Euskarri finkoa, urte askotan biribildu eta landua, mendeetako eredu, jende askoren leialtasuna irabazia duena baita euskarri gisa ere. Liburu analogoari Bruno Patino aztertzaileak liburu digitalari egozten zaizkion bertute beretsuak egokitzen dizkio, honela:

movilidad, presencia de un motor de búsqueda en forma de índice, sistema en parte abierto (se puede escribir encima, doblar las páginas e incluso rasgarlas), autonomía perfecta (ninguna fuente de energía es necesaria), posibilidad de uso en todos los lugares, y carga instantánea y definitiva una vez realizado el acto de compra.

Funtzionala izatea, horra zer duen alde paper liburuak. Azken batean, liburu analogikoa edo digitala hautatzeko unean, praktikotasunak erabakiko du hein handi batean. Begien bistakoa da testu mota batzuetarako digitalak dakartzan abantailak leku gutxi uzten diotela paperari. Baina berdin ote da literaturaren kasuan, esaterako?

Ebook: jaio orduko hil?

E-liburuak ez duela luze iraungo, gainditua dagoela jada lehenbizikoz irakurri nuenean harridurak jo ninduen. Adie-

ra horretan ebook irakurgailua da, eta ez, beste zenbaitetan ulertzen denez, sareen sarearen bidez hedatzen diren zeinahi testu. Interneten, ebookaren kontrara, liburu elektronikoak ez du itxura indibidualizatua; ez du orrialde kopururik, esate baterako.

Ebook aparatu nomadaz ari gara orain, hortaz. Chartierren aburuz, irakurgailu tipo horretara bideratu nahi izan da liburu elektronikoa, ordenagailutik atera eta tresna nomada horretara. Asko aurreratu da, baina oraingoz ez da estandar onarturik lortu. Ez dago liburuaren iPod bat! Ez da lortu teknologia heldua. E-Ink-arekin aurrerapauso handia eman da, sekulakoa, baina kolorea eta pantaila malguak oraindik laborategietan daude, esaterako. Badirudi, gainera, paper digitalaren ikerketak orain asmatu ere ezin diren irtenbideak proposatuko dituela.

Ahalegin horrek emango al du fruitu nahikorik? Hau da, iraunkorra al da euskarri mota hori? Kritikarien artean bi joera bereiziko nituzke. Batzuentzat lehen urratsetan gaude, eta hobetuz joango da. Orain-oraingoz liburu analogikoaren antz eta jite berbera du, kalkoa bailitzan, eta hain zuzen ere alderdi horixe indartu nahi izan da. «Orrialdea» da bietan erreferentzia, adibidez, nahiz eta orrialdea ez den «naturala» edizio digitalean. Aduana teknologikoek diote guztiz aldatuko dela ebookaren oraingo itxura. Aduana pasatu eta eremu digitalean murgildu ostean, imajinatu ezin ditugun garapenak izan ditzakeela liburu mota horrek. Egunkariaren kasua ematen da adibidetzat. Egunkari digitalak hasi zirenean paperezkoa kalkatzen saiatu ziren, eta emeki-emeki transformatuz joan da kazeten edizio digitala, harik eta nortasun propioa hartu duen arte, paperezko ediziotik urrun.

Beste batzuek eredu teknologikoan jartzen dute auzia, kritika. Ebookari unidimentsionaltasuna salatzen diote eta antzutua dagoela, gaitasunetan murriztua, digitalaren baliabide apalena erabiltzen dituela, digitalaren propioenak direnei uko eginez. Irakurri bakarrik egiten du aparatu horrek, digitalaren gainerako funtzioak baztertuta.

Arrakasta soziala ere ez du horren erraza, teknologia berrien erabiltzailea ohituta baitago gaur egun gailu berean funtzio ugari izatera, hala nola, telefono mugikorra, mezuak bidali eta jaso egitera, Interneten nabigatzera, musika entzuterara, etab. Honetan, baina, irakurri besterik ez. Funtzio horri erantzuten diote besteek ere. Liburu elektronikoak erabilera bakarrerako balio izatea, hots, irakurtzeko bakarrik balio duela, aditu batzuen iritzira, ustezko muga hori bera da bere indarra, gero eta gehiago funtzioetan desberdindu garatuko baita teknologia. Diotenez, ebookaren teknologiaren abantailak ezingo dituzte lortu ordenagailuek. Paper elektronikoa ez da abantaila txikia, egia esan.

Dena den, tresnatik harago eraman liteke gogoeta. Aparatu perfektu bakarraren bila jo behar al da, gaitasun eta erabilgarritasun eta aniztasun handikoa; ala disko gogorrik gabeko eredu batera jo behar dugu? iPod ala *cloud computing*? Batzuentzat kontra daude, ni ez nago seguru.

Badirudi aurrerantzean hiru norabidetan garatuko direla pantailak: komunikazioari loturiko pantailak (telefonoak), erabilera profesionalari lotuak (ultraeramangarriak) eta aisia zein kulturakoak (iPhone, iPod, bideokontsolak).

Segun eta zein bide hartzen den, irakurgailu perfektua lortuko da edota bestela irakur-pantailen ugalketa etorriko da. Bigarren ereduaren aldekoek galdetzen dute ea zertarako behar dugun informazioa deskargatu, sarean kontsultatzea daukagunean. Zertarako nahi dugun ehunka liburu tresna barruan baldin eta biblioteka bera «hodeian» badaukagu, nahi dugunerako kontsultagai. *Cloud computing* delakoaren soluzio horrek ere badu Akilesean orpoa: dependentzia.

Papera eta digitala, elkarrekin bizi?

Iraultza predikatzen dutenek oraingoz ez dute asmatu, hots, liburu digitalak ez du bere anaia zaharra hil. Eboluzioaren mugimendu lasaiagotik hurbilago dago errealitatea, itxura guztien arabera.

Iragarpen katastrofiko guztien gainera bizikidetzak bakesua daramate biek. Bakoitzak du bere gustuko eremua, dirudienez. Digitalizazioak indar handia hartu du sektore batzuetan, eta hori ez da kasualitatez horrela. Zerikusia du digitalizazioaren ezaugarriekin. Abantaila handia ematen du digitalak informazioaren erabilpenean, edo bat-batean bilatzen den informazioa aurkitzean, edo erraz iraungitzen den informazioa eguneratzeko orduan.

Digitalaren ezaugarriak abantaila bete-beteak dira, esaterako, edizio profesionalan (zientziatzkoa, teknikatzkoa, juridikoa, medikoa...) edo erreferentziazko liburuetan (hitzegiak, entziklopediak), edo liburu praktikoetan (bidaia gidak, sukalde liburuak...). Liburu tipo horietan digitalizazioak bide luzea du jada egina, bere ezaugarri propioei jarraituz: indexazioa, edukien zatiketa, etengabeko eguneratzea.

Beste liburu mota batzuetan, aldiz, ematen du digitalak ez duela horrenbesteko indarrik, hala nola liburu ilustratuetan, aktualitatezko saiakeretan, haur eta gazteentzako liburuetan eta literaturan oro har. Adostasun moduko bat badago uste duena literaturak luzaroan jarraituko duela paperean.

Egia izan liteke digitalaren ezaugarriek ez dutela halako eraginik nobela bat irakurtzerakoan. Eman dezagun horrela dela. Baina teknologia digitalak literatura berritzeko aukerak ematen ditu, ez bat eta ez bi bakarrik. Eta idazteko orduan ere ez? Autorearen eta irakurlearen arteko distantzia janda geldidaiteke, aldi bereko idazketa egin daiteke. Badira saio eta esperientzia batzuk indarrean. Adituek diotenez, teknologia digitalak genero berriak sortuko omen ditu, hipermedia eskritura, eleberru multimedia, hipernobela, posta-nobela, etc.

Badu beste abantaila bat, liburu mota batzuetan interesgarri suerta dezakeena: poemak ahots goran autoreak berak edo deklamatzailer profesional batek irakur ditzake.

Paperaren eta digitalaren artean bide dagoen oreka hori noiz puskatuko den ez dakit, ez du zertan iraun horrela, baina badirudi joerak gaur-gaurkoz bide beretik jarraituko dutela: zientzia digitalean argitaratuko da; eta literatura paperean.

Unibertso digitala

Doakotasuna

Unibertso digitalaren aipamen hutsak doakotasuna dakarkigu burura. Sinonimo dirudite unibertso digitalak eta doakotasunak. Kostu gabeko unibertsoa dirudi, immateria-la, diru kontuak hortik at baileuden. Doan ezagutu dugu beti, eta badirudi halaxe izan behar duela betiko.

Pertzepzio hori, zertan esanik ez da, traba gertatzen zaio liburu digitalaren planteamendu profesionalari. Sakrilegioa dirudi kobratzeak. Gustu txarreko da kobratzea aipatze hutsa. Baina sektorea mesfidati dago, eszeptiko, ez baitu ikusten nola aurrera egin eta iraun doaneko sistemarekin. Egi-leari ordaintzen ez bazaio, autoreak idazteari uko egingo dio, gaur ez bada bihar. Ezet, diote beste batzuek, autoreak ez direla hortik bizi eta idazten jarraituko dutela, orain arteko huskeria kobratu gabe ere. Baliteke. Baina autoreari ordaintzen zaiona huskeria izan ala ez, editoreak frogatu duena da inork ez diola uko egiten autore eskubideetan dago-kionari. Interneten sartzen denean bai?

Nola esplikatzen da doakotasuna Interneten?

Doakotasuna Interneten sorrerako marka da, bai, baina salmenta-estrategia ere bai, biak. Doakotasunaren kultura hori orain arteko erabilerak berak esplika dezake: jatorrian, komunikabide hori sortu zenean, irabazizko helbururik gabe sortu baitzen, komunitate zientifikoak bere ikerketa lanak trukatzeko. Gerora, hazi denean ere, domeinu publiko-ko edukiekin elikatu da asko, batez ere erakunde publikoen eraginez, eta zertan esanik ez da horiek ez dauzkatela eragile pribatuen joko arau berak. Galaxia bereko telebista eta irratia ere doan izateak indartu egin du doakotasunaren aldeko korrontea eta pertzepzioa.

Gainera, operadoreak Internetez baliatzen hasi direnean ere doakotasuna errespetatuz hasi dira. Baina ez da gauza bera. Horien kasuan merkatu estrategia da, hots, produktua doan emanaz ahalik eta kontsumitzaile gehienengana iristea

dute helburu, horren arabera bermatzen baitute finantzia-zioa hirugarren baten bidez, eragile publizitarioaren bidez. Audientziaren arabera kobratzen baitu eragileak.

Eredu horrek ez du balio edizioaren sektorerako.

Gauza bera egiteko eskatzen diote editoreari, kontuan hartu gabe liburuak ez duela aski masa kritikorik publizitate-egilearen interesa bereganatzeko. Tamaina kontua da. Googlek bai, Googlek egin dezake planteamendu hori eta dirutza irabazi, baina gure argitaletxe bati webgunea ordaintzeko ere ez lioke emango.

Ohar gisa erantsiko dut produktu kulturalak doan ematea ez zaidala sanoa iruditzen. Debaluatu egiten du kultura. Jakintzara doaneko sarrera behar dugula, diote. Bat nentorke beste premia batzuetan ere filosofia bera aplikatuko balitz, oinarrizkoagoak diren premietan, bestalde, hala nola, jana, etxebizitza, etab.

Unibertso digitaletik atera gabe ohartarazi behar da, gainera, edukiak bakarrik daudela doan, ez makinak, tresnak, eta ez horien erabilera: telefonoa, ordenagailua, irakurgailua, indar elektrikoa.

Doakotasunaren planteoan gutako bakoitzak duen nortasun bikoitza ez nuke azterketatik aparte utziko: erabiltzaile garenean doan jaso nahi genuke; eta egile garenean lanaren saria jaso nahi dugu. Eduard Hovy-k bere sentimendu bikoitza aitortzen du. University of Southern California-ko Information Sciences Institute-ko Natural Language Group ikertaldearen zuzendaria da Hovy. Unibertsitariora denez, informazio guztietara sarrera librearen alde dago. *Start-up* enpresa txiki bateko jabeak izanik, jakin badaki informazioaren bilteak eta tratamenduak zer lan duen eta zerbitzu hori ordainarazi beharra ikusten du. Aitorpenaren meritua du Hovyk.

Liburu digitalaren ezaugarriak eta abantailak

Liburu tradizional eta berriaren arteko harremana talka gisa azaldu denetan, liburu digitalaren aldekoek abantailak az-

pimarratzen dituzte. Abantaila horiek ez dira kuantitatiboki bakarrik inportanteak. Kualitatiboki ere bai. Nonahi agertzen dira Interneten eta nahikoa begi-bistakoak edo agerikoak dira bestela ere. Zerrenda luzeak aurki ditzake nahi duenak. Gaitasun horiek, eta hori da hemen azpimarratu nahi dudana, ez dira kanpotik erantsiak, baizik eta izaera digitalari berari atxikiak. Beste modura esan, teknologia berrien ezaugarriek dagozkie zuzen-zuzenean gaitasun berriak.

Luzamendutan ibili gabe, Joaquín Mª Aguirre aztertzailearen eskutik agertu nahi ditut ezaugarri eta aldi berean abantaila diren digitalaren ardatz nagusi batzuk, zehazki: birtualtasuna, autonomia, higikortasuna, bikoizgarritasuna, irekiera, interaktibotasuna...:

La información digital —no podemos hablar de un solo tipo de soportes— posee las siguientes características:

- *virtualidad*: la información en su nivel energético es ilegible directamente, necesita de unos procesos de decodificación y unos instrumentos (aparatos y programas informáticos) que nos ofrecen una representación virtual.
- *autonomía*: necesita de instrumentos complementarios que permitan su decodificación y lectura (dispositivos de lectura, de salida, etc.).
- *movilidad*: la movilidad de la información digital puede ser entendida:
  1. Como transferencia energética entre diferentes puntos de una red. En este caso, su movilidad es total y su velocidad es casi instantánea.
  2. Como su trasferencia de unos soportes a otros sin sufrir modificaciones. Obtenemos el mismo resultado con la información a través de una red, de un CD-ROM, de un disco magnético o de un magneto-óptico. [...]
  3. Si la movilidad se refiere al instrumento de lectura (ordenador), la movilidad es menor y sus condicionamientos mayores al depender de otro tipo de circunstancias (redes telefónicas, dispositivos de transmisión, etc.), si bien la movilidad va aumentando con la reducción de los elementos integrados en el proceso.
  4. Si entendemos la movilidad en términos físicos (volumen), el sistema digital permite el movimiento de grandes cantidades de información en espacios mucho menores; es decir, un cd-rom puede contener cientos de obras digitalizadas.

- *duplicabilidad*: un factor esencial a lo largo de la historia de los soportes comunicativos ha sido su capacidad de duplicación o copia. [...] Podemos establecer dos circunstancias muy diferentes:
  1. *duplicación de soportes*: cuando la información digitalizada se encuentra en un soporte, éste puede ser duplicado, es decir, se duplica la información y el soporte (copiar un disquete o un cd-rom). [...]
  2. *duplicación de la información*: [...] Esta es una de las grandes ventajas culturales de las redes de comunicación: permiten, sin necesidad de duplicaciones de soportes, a millones de personas acceder a una misma información. Es la información la que se mueve y no los soportes.
- *apertura de la información*: la información digital puede ser revisada o renovada sobre el mismo soporte. Un hipertexto está siempre abierto a nuevos enlaces con otros puntos de información conectados directamente. [...]
- *estructura abierta*: frente a la estructura cerrada o acabada de la obra impresa, la obra digital es reconfigurable o abierta. Este es un importante elemento de debate en la actualidad y que afecta a aspectos como la autoría. [...]
- *modificación de los órdenes de la información*: una de las características más acusadas del formato hipertextual es la ruptura de la secuencialidad de la información. Este tipo de sistemas permiten una nueva forma de relación múltiple entre los diferentes textos o bloques dentro de un mismo texto. [...]
- *interactividad*: el fenómeno de la interactividad es uno de los grandes logros del sistema de información digitalizada. La interactividad supone un *diálogo* entre el lector y el texto, que se modifica en función de los elementos que se le solicitan en cada momento. [...]

Digitalak hazian du kultur iraultza

Unibertso digitalak dakarren aldaketa ez da axalekoa. Sankontasunaren maila eztabaida badaiteke ere, iraultza den ala ez, kuantitatiboa den ala kualitatiboa, urtegian ur asko da goela aho batez onartzen dute denek.

Unibertso digitalak jauzia egiten du testutik hipertestura. Hipertestuak linealtasuna eta ordena hautsi edo aldatu egiten ditu, arrazoiketaren kateatze linealean oinarritzen den

tradizio intelektual klasikoa hautsi egiten du. Unibertsoa ulertzeko modu desberdina da, pentsaera forma berria, irudiaren eta zappingaren alaba. Idazketa bezala irakurketa aldatu egiten du teknologia hipertestualak.

Irakurketa sakonaren heriotza, eta horrekin batera pentsaera sakonarena omen dakar Internetek. Ez dakit lehen baino gehiago edo gutxiago irakurtzen den, baina diferente egiten dela hori bai: testu laburrak, esaldi motzak, dena segidan ez baina saltoka, saguak gidatzen du batetik bestera.

Aldaketa kulturala teknologikoa baino ere handiago omen da, errotikoa, eta ez arrisku gabea. Arriskua da, irakurketa-
ren metamorfosia medio, agian inteligentzia deitzen duguna argaldu egiten dela eta gureak inteligentzia artifizialaren geroz eta antz handiagoa duela.

Orain baino lehen ere aldaketak izan direla gogoratzea komeniko litzateke.

Jarrera apokaliptikoen artean dago Sokratesena. Sokratesek ez zion ongi-etorri abegitsurik egin eskritura alfabetikoari, era horretara informazioa gorde eta transmititzea mehatxu garbia baitzen grekoen memoria kulturala gordetzeko moduarentzat, euskarri berri horren ardatz ez baitziren ez memoria eta ez ahozko diskurtsoa.

Inprimategiaren sorrera ere istilutsua izan zen. Monjeek gaizki hartu zuten inprimategiaren sartzea. Halakoak luma birjintzat zeukan eta inprimategia emagaldutzat.

Orduan bezalaxe orain, aldaketak ez dira soilki teknologikoak, kulturalak ere bai baitira.

Teknologia digitala zerekin alderatu liteke? Konparazio desberdinak ikusi ditugu: eskrituraren sorreraren pareko dela diote batzuek; inprimategiaren sorrerarekin alderatzen dute beste hainbatek, gehienek agian. Hirugarren konparaketa batek erakarri du nire arreta, agian sekula pentsatu gabe nuelako. Gaur testutik hipertestura dagoen jauziaren antza omen du erroilo edo biribilketik kodex edo liburura egin zen bideak. Biribilkian egin zitekeen irakurketa lineala zen ezinbestez; kodexean, ostera, selektiboa. Kodexak, izan ere,

biribilkiaren ondoan abantaila handiak zituen: gaitasunean, erosotasunean, erabilgarritasunean, gainera merkeagoa zen eta baten partez bi orrialdeetan idazten zen. Zerikusi gutxi biribilkatu-desbiribilkatu behar den teknologiarekin.

Ez al dira horiek berak liburu digitalaren alde aldarrikatzen diren abantailak?

Digitalaren inplantazio eremuak

Liburu digitala gero eta gehiago bizi da liburu analogikoaren eremu beretan. Ez du garapen homogeneoa izan alor guztietan, hori ez, baina itxura guztien arabera paperezko liburuaren esparru berak okupatuko ditu. Indar handi edo txikixegoarekin, baina badira biblioteka digitalak, badira argitaletxe digitalak eta badira liburu denda digitalak.

Hitz erdi bat bakoitzaz.

Biblioteka

Alexandriako liburutegiaren bokazio unibertsala ez zen bukatu hura desegin zen unean. Orduan amets utopikoa zen, baina, orain, aro digitalean, egingarri dela sinetsiz egitasmo bat baino gehiago abiatu dira. Etorkizunean biblioteka planetarioa gauzaturiko ametsa izan daiteke.

Aro modernoan aurrena Project Gutenberg izan zen, 1971n Michael Hart-ek erabaki zuenean domeinu publikoko obra literarioak doan zabalduko zituela digitalki. Irrealizatzen joa izan bazen ere hasieran, aitortu behar zaio egin duen bidea: 2006an 20.000 titulutik gora zuen, eta egunero milaka deskarga ditu. Aurreikusita daukate 2015ean milioi bat liburu izango dutela katalogoan eta ehun hizkuntza desberdinetara automatikoki konbertitzea egikaritutako duela.

Biblioteka planetarioaren bila doaz beste asko ere. Horien artean aipatuena, eztabaidatuena, indartsuena, Google da. 2004an hasi zen Google Printekin, editoreekin izandako istiluak medio hurrengo urtean itxi bazuen ere. Baina 2006an

indar berriz abiatu zen Google Books Search bezala. Autore eskubidez kanpoko liburuen testu osoa kontsulta daiteke pantailan, eta kopiatu eta inprimatu ere egin daiteke. Aurreko aldiko istiluak ez dira isildu, ordea, Googlek jarraitu egiten baitu copyright daukaten liburuak ere eskaneatzen webgunean zatiak aurkezteko eskubidea daukala eta. Eus- kal liburuak ere tartean dira Renoko liburutegia digitaliza- tu zutenetik edo. Oraintxe bertan, baimenik gabe eskaneatu dituen liburuen indemnizazioaren ordainketa itundu behar izan du AEBetako autore eskubideen elkarte batekin. Eta Espainiako Estatu mailako CEDROk (Centro Español de Derechos Reprográficos) bere esku du 8.000 autore eta 600 argitaletxeren enkargua Googlerekin autore eskubideen or- daina negoziatzeko. Irabaztekotan, ordea, ia erdia aboka- tuek jango dute, ez autore edo editoreek.

Aipaturiko horiek ez dira liburutegi bakarrak. Beste asko ere badaude eremu berean lanean. Microsoftek ere berea du: Live Search Books izenekoa, 2006an hasia. Berea du bai- ta ere Yahoook.

Herrialdeka ere badira: Frantzia Gallica, Espainian Mi- guel de Cervantes, European Europeana, estatubatuarren he- gemonia gainetik kentzeko asmoz eratu.

Helburu mugatuagoekin eta monografikoekin sortu dira beste hainbat. Eta ez da ahaztekoa biblioteka tradizionalak, zeinek gehiago zeinek gutxiago, badutela liburu birtualaren eremua.

Argitaletxea

Mende zaharraren bukaera aldera, argitaletxe tradizional batzuk lerro digitala lantzen hasi ziren, inprimatuaz gainera. Aldi berean, argitaletxe guztiz digitalak sortzen dira, edizio elektronikoen abantailez baliatuz. Eremu jakin eta muga- tuetan abiatzen dira aurrenekoak, arlo ez komertzialetan. Edizio komertzialean aurrenak Frantzia, nahiz eta gerora biak desagertu, CyLibris (1996) eta 00h00 argitaletxeak dira.

Liburu literarioa barik zientziaren arloko liburugintza lan-tzen dutenek egonkortasun handiagoa izan dute agian. Iker-kuntzako eta unibertsitateko editore zenbaitek webgunea hobesten dute beren artikulua eta tituluen zabalkunderako. Aitzindariak izan dira NEF (Net des études françaises), PLoS (Public Library of Science) edo MIT (Massachusetts Institute of Technology).

Azken urteotan indarra hartuz doa beste fenomeno edito-rial bat: plataformak, erdia teknologia, erdia editoriala.

Badira modu alternatiboan aurkezten direnak, sistema editorial zaharkituari erreleboa ematera. Helburuetan ere diferente: komertzialtasunaren aurretik, literatura eta auto-rearen obra ezagutzera ematea lehenesten dituzte.

Badira soilki autoedizioan kokatzen direnak, zerbitzu edi-torialak-edo eskainiz.

Eta badira, azkenik, aliantza bidez editoriala eta teknolo-gia berria uztartu nahi dituztenak. Edizio digitaleko plata-forma horiek zerbitzu guztiak bete ditzakete, behar izanez gero: editorial peto-petoak dira, zerbitzu editorialak eskain-tzen dituzte, banaketa eta salmenta eta, behar denean, inpri-maketa zerbitzua ere eskaintzen dute.

Liburu denda

Nork ez du entzun inoiz Amazon.com liburu denda? Ez da liburu denda birtual bakarra, noski, baina bai ezagunena, eta handiena. Eta baita historikoki aurrena ere, oker ez ba-nago.

Ukaezina da Amazonen arrakasta. Liburuez gainera, osa-sun produktuak, jostailuak, elektrotresnak, sukaldeko tres-nak, etab. saltzen ditu, nahiz eta negozioaren erdia eta gehia-go liburuari zor dion.

Amazonen arrakasta txalo beroz goratzen dute batzuek. Ez da, horratik, denen gustuko. Ez bakarrik langileen lan-bal-dintza txarreatik, baizik eta bere negozio ereduagatik ere bai: liburu denda makinari lotzen dio Amazonek, Kindle

irakurgailuari, eta horren bidez merkatu gatibua sortzea du helburu.

Zazpi herrialde handitan lan egiten du (AEB, Erresuma Batua, Frantzia, Alemania, Japonia, Kanada eta Txina), eta hamargarren urteurrenean, 2005ean, 9.000 langile zituen eta 41 milioi bezero aktibo.

Amazon ez denik ere badago, hala nola, Internet Bookshop (iBS, 1997) Erresuma Batuan, edo Frantzian Alapage (1996), Chapitre.com. Txikiago batzuk ere sortu ziren garai bertsean, baina itxi egin behar izan dute, Lebertek dioenez, gehiegi baitziren zegoen eskarirako. Horien artean BOL.fr esate baterako, Berterlsmann eta Vivendi handi-mandiek sortua izanik ere.

Handi-mandien babesik gabe sortu zen 2000. urtean Numilog frantsesa, oraintsu Hachettek irentsi duena. Hiru jardun-eremu ditu Numilogek: liburu denda sarean, fabrikazio estudioa, eta banaketa. Liburuak saltzen ditu, eta liburu-kapituluak ere bai. Digitalizatu ere askotan berak egin ohi du, eta aldi berean irakurgailu desberdinetarako moldatu. Banatzeko ahaleginean gune tematikoetan eta elkarte edo komunitateetan zabaltzen du liburuaren berri. Bibliotekarako zerbitzua ere badu. Numilog da gaur liburu digitalen denda frankofono handiena. Arrakasta handia bereganatu du, ez da dudarik. Eredu interesgarria dirudi.

Interesgarria dirudi, halaber, Iruñeko Leer-e plataforma. Itxura batean ebook irakurgailuen saltzaile hutsa da, baina bere bokazioa argialetxe digital modernoak eman ditzakeen zerbitzu guztiak eskaintzekoa da: edizioa, autoedizioa, zerbitzu editorialak, banaketa, salmenta. Banatzaile eta liburu dendekin batera sortu nahi duen ereduak gurea bezalako kultur eremuak dituen premiei erantzun egoki eta jatorra eman diezaieke, asmatuz gero.

Erro berrietatik sortu direnen ondoan betikoak daude, liburu denda tradizionalak, Fnac bat, Virgin bat, adibidez, eta horiek bietan jarraitzen dute: liburu analogikoaren salmentaren ondoan digitalarena bultzatu dute.

Liburuaren sektorea

Liburuaren sektorea noraezean

Liburu digitalaren inguruan agertzen diren iritzietan ikusia dugu apokaliptikoek eta integratuek elkarri mokoka bezala dihardutela. Baina, arestian esan bezala, gehienak ez dira ez alde batekoak ez bestekoak, «despistatuak» baizik. Beste modura esan, jende andana dagoela iritzi landu finkorik gabe.

Ez jendartean soilki. Profesionalen artean ere desorientazio handia dago. Kalekoa baino informatuago egon badaude, kezkatuago ere bai, urduri, baina GPSrik gabe, noraezean. Eta ez omen dago bide-orririk sektorean.

Zerk dakarren ezinegon eta norabiderik eza hori?

Esango nuke sektoretik kanpoko aktoreak indarrean sartu izana dela lehen faktorea. Liburu analogikoan ere, egia esan, aspalditxo sarturik daude sektoreaz kanpokoak, industrialak, nazioarteko enpresak, eta munduan zeharko paperezko edizioa kontzentrazio maila jakin batera eraman dute. Baina, hala eta guztiz ere, sektoreak bazuen kontrola hein handi batean. Ustez, behintzat. Eta orain, bat-batean bezala, elektronika munduko handi-mandiek jarri dituzte bilaketa motoreak martxan eta ematen du edizioaren mundua irentsi behar dutela. Marconi Galaxiakoek Gutenberg Galaxia kolonizatu behar dutela, McLuhanen terminoak erabiliz. Liburu analogikoaren mundua jasan duen astinduaren pean dago, olatutzarra gainetik pasatu zaionaren antzera. Kanpoko horiek enpresa indartsuak dira, enpresa editorialak baino askoz indartsuagoak. Eta joko arau desberdinak planteatzen dituzte.

Horien sarrera desenbarkutzat, intrusismotzat, kanpotik datorren erasotzat dauka sektoreak, neurri batean bederen. Errespetu gutxiarekin sartu dira sailean, inbaditzaile gisa, beren legeak inposatuz, teknologiaren izenean, modernotasunaren izenean. Kostata, baina hasia da sektorea erreakzionatzen, gogoeta osteko urratsak egiten.

Aurrera egiteko bidean gainditu behar dituzten trabak ez dira txantxetakoak. Han-hemenka irakurri ditudan batzuk laburbilduko ditut jarraian, lehentasun ordenarik gabe.

- Euskarri eta formatu digital ugari dago. Gehiegi, diote. Bakoitzaren baliabideak neurtzea eta atzean daukaten eskaintza edo biblioteka baloratzea ez da batere xamurra. Hori bateko. Eta besteko, horietatik zein nagusituko den ez dakigu. Apustua horietako baten alde egin, eta biharamunean zaharkitua egon daitekeela pentsatzeak ez du inor animatzen. Musikarako iPod den bezalako bat beharko omen litzateke libururako.
- Edizio digitala ere Internet bezala doan espero du jendeak. Teknologia berriek ematen du ez daukatela kosturik, eta hori ez da egia. Doan Internet, doan irratia, doan telebista. Eta liburua zergatik ez? Baldintza horietan nekez abiatuko dira bide horretan editoreak. Edizio komertzialak ordainduz beharko du.
- Pirateriaren beldur da sektorea. Ikusi du musikan zer gertatu den. Nola babestu liburuak? Badira teknikak, baina nork jakin hurrengo egunean pirataren batek ez ote duen altxorraren giltza aurkituko?
- Jabego intelektuala. Edizio digitalean kontratu arau finkoak falta dira. Desberdin funtzionatzen da Ipar Amerikan eta Europan, esaterako. Nola moldatu behar dira euskarri digitalean dagoen kasuistika ia infinituan? Paperezko edizioarena urteen poderioz jada biribildua zegoen, errekan behera etorri den harri biribilen antzera. Baina kontratu digitalak ertzak besterik ez ditu.
- Autore eskubideak liburu analogikoan, eztabaidak gorabehera, jada finkaturik zeuden. Bestelako eskaintzak egiten dira digitalean, etxe bakoitzak berea egiten du, gainera. Ematen du gehiago kobratu beharko lukeela autorea, baina zenbat gehiago? Zifra oso desberdinak plazaratu dira.
- Prezioaren inguruan ere bada zer erabakirik. Iritzietan denetik irakur daiteke: digitalak analogikoak bezain ga-

resti edo garestiago behar duela, merkeago behar duela. Gehienek merkeago behar duela diote, liburu katearen prozesua txikitu egiten delako. Digitalean ez dago inprimaketarik, ez dago banaketa edo liburu dendarik. Baina proportzio berean jaitsi behar al da prezioa? Beste eta bestelako lan batzuk dauzka liburu digitalak, eta ez dira doakoak.

- Ordainketa moduak ere badu zer hobeturik. Ordainketa elektronikoaren segurtasunaz ez dira denak fio, eta mesfidantza hori gainditua beharko luke editoreak.
- Profesional eskarmentatuen gabeziari aurre egin beharko dio editore profesionalak. Teknologia menderatzen duenak ez du eskarmenturik liburuaren munduan eta sektoreko jendea ez dago aski trebatua kasu askotan.
- Eremu berri eta ezegonkor batean sartzen da editorea, likidoaren munduan. Sare ekonomian, liburuaren munduko aktore nagusi guztiak elkarren lehiakide dira, eta une batean elkarren etsai bihur daitezke: autoreak lotura zuzena egin dezake irakurlearekin, editorea bezala banatzailea eta dendaria gaindituz. Editoreak zirkulua autore eta irakurlearekin egin dezake, kateko beste osagaiak baztertuz. Eta horrela.
- Merkatuan gaur dauden aukeren artean asmatzea ez da erraza beti. Zein teknologia aukeratu, hori da bat. Baina aurretiaz estrategia erabaki behar da: norbera bakarka joan, sektoreko plataforma digitaletan esku hartu edota sektoretik kanpoko kide teknologikoekin aliantzak egin, esaterako.

Editore digitala

Ez omen da behar editorerik digitalean, diote batzuek. Sareak askatasunaren garai berria ekarri du, auzo mundiala, mundu-komunitatea; eta hor ez da behar aukeratzailerik, antolatzaailerik. Alegia, askatasunaren aro berrian editoreak ez du egitekorik. Aukeratzea hiritarrari dagokio, berorrek du

horretarako gaitasuna, eta bitartekari batek ezin du bere ordezkera egin. Webak ez du behar editorerik, ez argitalpen zuzendaririk, ez bibliotekaririk, eta ez liburu dendaririk. Ez dut uste iritzi ildo hori nagusituko denik, baina bada izan.

Beste batzuek ez dute ikusten zertan desagertu behar duen editorearen irudiak. Ez dira gutxi kontrakoa diotenak, edizio analogikoan baino beharrezkoagoa dela editorea digitalean, dagoen anabasa kontuan hartuta, nola eta ez den nahi informazio masa horretan ito.

Editore klasikoaren funtzio bat bakarra ez litzateke desagertuko digitalean, hau da, idoro, hautatu, zabaldu eta promozionatu. Liburu digitalak sinesgarritasuna omen du jokoan. Zer esan nahi du kontzeptu giltzarri bailitzan erabili ohi den «sinesgarritasunak»? Aro digitalean obra bat publikatzea lehen baino ere errazagoa da. Edozeinek publikatzea. Hesia jaistek zera dakar, titulu gehiago agertuko direla. Paperezko edizioan gehiegi argitaratzen dela uste duenak jai du orain. Kopuruz gora egin dugula, eta kalitatez? Kezka horiek planteatuz ibili gara sarri, eta editoreei salatu izan zaie bahea zulo handikoa izan dutela sarri, hau da, obra txar asko ere publikatu egin dutela.

Arrisku hori areagotu egiten da unibertso digitalean. Edozeinek argitara eman dezakeenean eta horrek inolako kalitate-kontrolik ez daramanean, nola fidatu obra baten kalitateaz? Anabasa horretan nola bereizi ona, eskasa, txarra? Oloa eta garia nola bereizi? Hor kokatzen da editore lanaren balio erantsia, erreferentzialtasuna; azken batean, sinesgarritasuna.

Editorearen rola, baina, ez da orain artekoaren kalkoa izango. Editore digitala editore berria da, edo berritua. Puntu honetan ere bada eztabaidarik: zer komeni den, editore zaharra birziklatzea edo editore guztiz berria izatea. Batek ofizioa du alde eta balizko inertzia astunak kontra. Editore berriari, aldiz, freskotetasunaz gainera, teknologia berrien eza gutza suposatzen zaio.

Gauza bat da segurua, edozein delarik ere edizioaz arduratzen den hori, edizio digitalak metodo berriak eskatzen

dituela. Kate tradizionala birpentsatu eta sarearen ezaugarrietara egokitu beharko du editore digitalak. Honela zehazten ditu Lebertek egiteko horietako batzuk: eskuizkribuak modu digitalean eskuratu, erantzun-tarte txikia, mezu elektronikoz erantzun argudiatua eman, berehalako argitalpena, aldi bereko salmenta paperean eta digitalean, eta hor formatu desberdinetan, guneko estatistiken jarraipena, arkitectura interaktiboa eta hipertestuala moldatu, ekoizpen departamentua edizio digitalean baliabideen hustiaketa departamentua omen da praktikan.

Leku berrietara, publiko berriengana liburua eramatea editore berriaren erronka berria da, imajinazio eta malgutasun handia eskatzen duena, dio Lebertek.

Lebert bera eskema tradizionaletatik aldenduriko egitura editorial guztiz berrien aldekoa litzateke.

Lorenzo Soccavo aztertzaileak, aldiz, bestera uste du: informatika ingurumariaren eskuetan ezin dela utzi merkatua eta liburuaren katea osatzen duten aktore tradizionalak hartu behar dutela eskutan etorkizuna. Aktore klasikoak, bai, baina zeregin berriak egiteko. Hala nola, ekoizpen berriak asmatu, banaketa eta salmenta eredu berriak, kontuan eduki behar baitira aldi berean desmaterializazio fenomeno eta espektatiba berriak, ohitura berriak, irakurleen erabile-ra berriak.

Kostuetatik preziora

Zein prezio jarri behar zaio liburu digitalari? Ia aho batez esan ohi da paperezkoak baino merkeago behar duela digitalak.

Zergatik merkeago? Erantzuna beti da bera: unibertso digitalean kostuak gutxitu egiten direlako; papera desagertzean, ez dago inprimategirik, ez dago banaketarik, eta ez dago liburu dendarik.

Garestiago ere izan daitekeela gogoratzen dute batzuek. Segun eta zenbat zerbitzu osagarri eskaintzen diren, hots,

hipertestua zenbat lantzen den, datu bilaketek zer suposatzen duten, oharrez nola osatzen den. Baliabide ugariz hori daiteke testu digitala, eta kalitatezko autoretza horrek bere prezioa du.

Salbuespenak salbuespen, merkeago behar duela esatean adostasun handia ez eze ia erabatekoa da sektoretik kanpo. Zenbat merkeago? Zer kostatzen da inprimaketa, banaketa edo liburu-denda zerbitzua edizio analogikoan? Bada, hori gutxiago, eta kito.

Ez dut uste diferentzial bat markatzerik dagoenik, kon-tuan izan behar baita edizio digitalak badituela bere gastu propio eta bereziak ere: digitalizazioaz gainera, stockatzea dago, pirateriaren aurka segurtasun edo defentsa mekanismoak jartzea (DRM garestia da), eta autoreekin kontratu berriak, banaketa sistemak landu behar dira, promozio eta salmenta estrategiak diseinatu behar dira, fiskalitatea. Liburu elektronikoak bere egitura behar du, deskarga zerbitzariak, etab. Webgunea bizirik eta eguneratua mantentzea ere editorearen lana da, eta deus ez da doakoa.

«Zenbat merkeago da liburu digitala?» galdetuz jarraitzen dugu. Zifren dantza zoroa da, guztiz arina. Papera baino %50 merkeago behar duela irakurri dut; %40 merkeago behar lukeela ere bai. Gehiago dira merkatzearen marra %30ean jartzen dutenak. Sektoreko jendeak baxuago kokatzen du digitalaren marra hori: %10-20 artean. Edo ezta hori ere: Frantziako SNE edizio sindikatu nazionalak paretsu jartzen ditu bi argitalpenen kostuak. Beste estudio batek bi dolar merkeago jartzen du digitala. Frantziako argitalpen-tan, gaur, prezio finkoa mantentzen denez, paretsu dabil-tza biak, BEZaren eraginez. Paperezkoak %5,5 du BEZa; digita-lak, ordea, %19,6. Digitalaren «kanibalizazioa» saihesteko omen da.

Egiazko prezio finkoak ibilian-ibilian zehaztuko dira prezioak ezartzeko irizpideak eta mekanismoak sektoreak fin-tzen dituenean, eskarmentuarekin batera. Musikari gertatu zitzaiona ez dakion liburuari gerta, malgutasun handiz joka-

tzeko gomendatzen zaio edizioari. Obra bat sal liteke kolpe batean eta osorik, paperezko liburua saltzen den bezala. Baina formula askoz gehiago daude: kapitulu bat ere sal liteke, CD batean kanta bakarra izango balitz bezala. Edo aldi baterako utz liteke, bibliotekak mailegu bidez egin ohi duen legez. Aldizkarien eredura, abonamendua ere egin liteke.

Formula desberdin horietan nola jartzen dira prezioak? Nola egiten dira ordainketak? Nola kalkulatu dira autore eskubideak? Bada aipatu ez dugun modu bat, sinpleena, edizio analogikoan erreferentziazko liburuetan erabili ohi dena: «honenbesteko finko», lana jatorrian ordaindu, kopuru adostua, eta bakea. Dirudienez, hala ere, autoreek nahia-go dute proportzionala, salmentaren araberakoa.

Gauza bat dirudi segurua, ezingo duela doakoa izan unibertso digitaleko liburugintza profesionalak. Zeinek finantzatuko du? Lau finantziario eredu leudeke: gobernu, enpresa, mezenasen bat edo publikoa, erabiltzailea. Euskal ekoizpenaren kasuan peajea ez den beste finantziario motaren bat imajinatzea zaila gertatzen zait. Editore ez euskaldun bati irakurri nion desiratzen legokeela bera liburua doan oparitzeko kontsumitzaileari, baldin eta kostuak norbaitek ordainduko balizkio.

Liburu denda

Paperezko liburuari lotua dago liburu denda, (ia) ehuneko ehun gaur egun. Eta liburuaren katearen azken muturra denez, kateko uztairik ahulena dela esan genezake. Batez ere auzoko liburu denda txikia.

Ez dakit zer bilakatuko den liburu denda, egia esan. Orain baino lehen ere makina bat aldaketa izan du, dendak berak editore lana egiten zuen aspaldiko garai haietara jo gabe ere. Tristura ematen du Parisko Saint Germain-eko liburu denda-tan ibiltzea gaur egun. Bat edo beste kenduta, liburu zahar eta okasiozkoak dira, marroistak, iraganekoak, bizitasun gutxikoak, garai batean zuten kultur agentearen funtziorik gabe.

Bestelakoa zen duela 35 urteko argazkia: auzo hori liburu dendaz betea zegoen, kale bazter guztietan bazenuen bat edo bi, ikasleen sartu-irtenez koloretsu, puntako autoreen obrak erakusleihoan. Haietatik gutxi batzuk gelditzen dira orain, eta ez liburu digitalak desagertuen hilerrira bidali dituelako, Fnacek eta konpainiak baizik. Horiek, eta etxe agentziak.

Halakoa ote da gaurko liburu denden atarramentua? Liburu dendak ere birtualak izango al dira, soilki birtualak?

Etorkizunari buruz kezka badago liburu denden sektorean. Eszeptizismoa ere bai. Egoera berrira egokitzeak inbertsioak eskatzen ditu, bai teknologikoak bai finantzariak. Askok ez dute dirurik aurre egiteko berez, eta ez daude horren seguru eduki digitalekin inbertsio hori errentagarri egiterik izango ote duten. Inguruan ikusten dutenak ez die digitalean fede indartzen. Egia da oraingoz bederen literaturak, arte-liburuak edo gazte liburuak paperean jarraitzen dutela, baina irteera handia zuten beste liburu mota batzuk digitalera pasatu dira, eta liburu dendetatik aldentuz doaz: turismo liburua, esaterako, edo liburu praktikoa. Doan aurki daitezke Interneten hainbat obra «praktiko» deiturikoak, brikolajea, lorezaintza, sukaldea, kirola. Odoluste hori nola gelditu ez da ikusten. Zertan egon ez da etorkizunari begira zer gertatzen den ikusi eta ondorioak ateratzeko.

Gaurko bezeroaren premiak asebetetzean datza liburu denda modernoaren legitimitatea. Beti bezala, bestalde, salbu eta liburu denda autozerbitzu bilakatu denean. Liburu dendara datorren bezero hori gidatu, aholkatu, informazio bibliografikoaren oihanean baliozkoa bereizi edo apartatu, kalitatearen bahea bermatu eta eskaintza kualitatiboa eman, horra dendari klasikoaren bertuteak. Liburu dendak bere jatorrizko bokaziora etorri beharko du. Bezeroari eskaini beharko dio denbora, aholkuak eman eta zerbitzuak eskainiz.

Dendara ez datorren bezeroari ere arreta egin beharko dio, Internet bidez liburu dendarekin harremanetan jartzeko modua eskainiz. Bientzako kalitatezko zerbitzua behar da, hau da, Interneten bidez osatu denda fisikoak ezin duena. Inter-

neten presentzia areagotu beharko lukete dendariek, adituen ustetan. Adituen esanetan, eskaintza horren arabera bereziko omen dira lehen eta bigarren mailako liburu dendak.

Etorkizuneko liburu dendan inprimategi txiki bat egongo omen da, bezeroari liburua biblioteka birtual unibertsal horretatik jaitsi eta paperezko liburu gisa zerbitzatu ahal izateko. Ba omen daude jada indarrean. Neuri ez zait suertatu ikustea.

Liburu dendako inprimategitxo horrek, eraginkorra izatekotan, beste arazo bat jartzen du mahai gainean. Edozein liburu berehala inprimatu ahal izateko, datu-basea behar da. Eta datu-base edo biblioteka erraldoi (unibertsal!) horretara sarrera eduki behar. Utopia ematen du egun, baina nahitaezko baldintza izango da baldintza beretan jokatu nahi bada. Posible ez dena da gaur egungoa: tresnari lotua dagoela biblioteka askotan. Liburugintzako aktore guztiek beharko lukete sarrerako giltza, baldintza beretan.

POD (Print On Demand): Eskatu ahala Inprimatu

Teknologia horrek testu elektronikoko bat paperezko testu bihurtzen du, inprimategiko edozein makinak bezala bezaldea; baina, haiek ez bezala, momentuan bertan eta ale bakarrean ere bai. Bat-bateko zerbitzuan eta eskari txikiari erantzuteko gaitasunean dago aldea. Urtxintxaren arintasuna du horrek, eta inprimategiak lehoiaren gaitasuna.

Zerbitzu egokia eskain dezake kasu jakinetan: agorturiko liburua berreskuratzeke, edo okasiozko bat, errotazio gutxi-ko tituluak denda jakinetan kokatzeko. Etxepeko inprimategia izan daiteke hori. Erabilera-abantailaz gainera, baditu bestelakoak ere: ez du biltegirik behar, kostu gutxikoa da inprentaren aldean.

Zein neurritan egin diezaioke inprimategi klasikoari min horrelako batek? Paperak irauten duen bitartean behintzat, bientzako dago lekua edizioan. Orain ere hainbat inprentak eskaintzen du antzeko zerbitzurik, horren txikira heldu gabe bada ere. Ehun aletik gora ez dela errentagarri gertatzen

autoedizioa esan ohi dute. Bat-bateko inprimaketaren kasuan ez dakit non dagokeen neurtzeko marra hori. Beherago, seguru.

Ez dago argi, bestalde, zeinek eskainiko duen zerbitzu hori. Argialetxean kokatzen dute batzuek makina. Beste batzuek, aldiz, banatzailearenean edo liburu dendan kokatzen dute aparatua. Laugarren kokagune bat ere badago, autoediziorako plataforma, eta harantz ote doan inprimaketa mota hori, nahiz eta batzuek «desbideraketatzat» jo. Ez da baztertzekoa, azkenik, zerbitzu hori emateko enpresa berriak sortzea, edota oraingo inprimategiek beren gain hartzea lan berria.

Autore eskubideak eztabaidaren bihotzean

Eskubide jabeak vs teknologia jabeak

Arrazoiz ohartarazten du Patinok bere txostenean ez dela kontrajarri behar eskubide jabeduna eta erabiltzailea. Bestela esan, ez direla aurrez aurre jarri behar, elkarren aurkari ez direnez, alde batean editorea edo autorea eta beste aldean irakurlea, kontsumitzailea.

Hori esatean zein du buruan Patinok? Doakotasuna lortzearren inolako mugarik onartzen ez dutenen iritzia, zalantzarik gabe.

Egiaz eta benetan interes kontrajarriak dauzkatenak esku-bide jabeak eta sarrera jabeak dira. Eskubide jabeak, hots, autorea eta editorea. Eta, bestetik, sektorez kanpoko aktoreak. Azken horien artean daude bilaketa motorren nagusiak eta telekomunikazioko operatzaileak. Zertan bereizten diren batzuk eta besteak, batez ere zertan? Lehenek jabego intelektualaren eskubideak dauzkate. Eta bigarrenek ez. Lehenek, logikoki, jabego intelektualala indartzea nahi dute. Eta bigarrenek, aldiz, jabegoaren kontzeptua bera ere desagertzea.

Hor dago gakoa.

Barrukoek arriskutsutzat hartu ohi dituzte kanpoko operatzailetzarrak. Intrusismoa salatzen diete. Zein da arris-

kua? Daukaten indarraren handia kontuan hartuta, merkatuaren jabe egin daitezke nahikoa erraz, bere legeak inposa ditzakete, sareak kontrola ditzakete, eta azken batean aukera gabe utzi erabiltzailea. Doakotasunaren bideak mende-kotasuna eta askatasunik eza ekar dezake.

Eredu desberdinak daude. Txarrenak, eredu jabedunak dira.

Salbatu behar dena da kontsumitzaileak gorde dezala beti aukera-askatasuna, jabego intelektualean eskubiderik ez dutenek ez dezatela euren legea inposatu. Tresna horien dependentzia nahi ez bada, eta batez ere tresna horien bidez bakarrik iritsi baitzaitezke edukietara, operatzaileen eskuetan zaude harrapaturik. Sektorea ondo kokatzen ez bada, eta garaiz, eta aginte publikoak ez badu arautzen, sarrera-giltza daukaten operadoreen menpe geldituko dira edukiak. Horien eskuetan. Zirkulu itxi hori hausteko modua, gezurra badirudi ere, erabiltzaileak ordaintzea da, eta ez doakotasuna. Deskuidatuz gero, epe ertainera liburuaren munduan agindu dezaketanak ez dira editoreak, baizik eta telekomunikazioko operatzaile eta sarrera-atarietako edo banaketa digitaleko profesionalak.

Eredu beldurgarritzat Amazon har omen daiteke, bere Kindlerekin. Amazonek tresna fabrikatzen du, liburu elektronikoa komertzializatzen du eta, horretaz gainera, lan editoriala, liburu dendarena eta biltegiarena ere berak hartzen ditu bere gain.

Google bat da bestea.

Idazleak zur eta lur ikus dezake bere obra salgai, bere bai-menik gabe, ordainetan deus jaso gabe. Editoreari gauza bera gerta dakioke, eta horrek ere ez luke deus kobratuko nahiz eta berak idazleari egina dion jada ordainketa. Liburu dendak ikusiko du berak dendan daukan liburu bera han dagoela, eta merkeago edo doan ez bada.

Oihaneko legea ematen du, ezta? Konparazio bat irakurri diot norbaiti: zer irudituko litzaiguke hacker edo esku fin elektronikoko batek liburu dendatan salgai dauden obrak har-

tu eta ondoko dendara merkeago zabalduko balitu? Indarraz beste zein «baliabide» dute horiek horrela jokatzeko? Renoko biblioteka, euskal gaietako, Googlek digitalizatzen badu, eta jendearen eskuetan doan utzi, nahiz eta etxepeko dendan salgai izan...

Laburbilduz: egungo jokamolde horrek inolako dragarik gabe segitzen badu, mekanismo erregulatzailerik gabe alegia, kontsumitzailearen aukera-askatasuna arriskutan dago, eta ez hori bakarrik: edukia sarrera-emailearen menpeko izanik, azken batean sortzailetasuna ere arriskutan dagoke.

Irakurlearen ikuspegi soila lantzen duenak esango du irakurlearen mesederako dela doakotasuna, baina ez da gauza segurua epe ertain edo luzera horrela ote den. Nola elikatu-ko da sorkuntza, sortzailea?

Jabego intelektual

Autore eskubideak zirkulu barruko C batek (©) identifikatzen ditu liburu analogikoan. «Autore eskubideak» jatorri frantseseko kontzeptua da, eta bi eratako eskubideak bereizten ditu: moralak eta ondarezkoak. Eskubide moralak ez dira negoziagai, autoretza, esate baterako. Copyrigh terminoak, horrenbestez, ondarezko eskubideak babesten ditu soilki. Copyrighak kopiaren eskubidea autorearen esku gelditzen dela esan nahi du.

Bada edizioaren munduan jabegoaren ulerkuntza horrekin bat ez datorrenik. Analogikoan bezala digitalean. Are eta gehiago digitalean esango nuke, digitala bokazioz irekia, unibertsala, guztientzakoa dela eta. Erraz pizten da polemika gai horren inguruan.

Bidezkoa denez, eskubideen jabe direnek, autoreak eta editoreak, erabakitzen dute bere obra nola nahi duten komunitatearen eskuetan utzi. Hiru modu nagusi daude, bakoitzak bere baitan ñabardura ugari duelarik: copyrigh DRM teknologia bidez; copyleft GPL (*General Public License*) lizentzia bidez; eta Creative Common.

DRM

DRM *Digital Rights Management* da, eskubide digitalen kudeaketa. DRMren helburu nagusia obraren sakabanaketa inkontrolatua ebitatzea da eta besterik gabeko kopia eragozte. Liburu analogikoa ez bezala, unibertso digitalak edukiaren eta euskarriaren arteko haustura dakar. Hori dela eta, edukia di-da batean kopia daiteke eta euskarririk euskarrira obraren izaera aise alda daiteke. Joan-etorri horietan oso erraz deformatu daiteke testua, plagiatu, autoretza bidean galdu. Hori guztiori kontrolatzea izan beharko luke DRMren egitekoa, eta ez irakurleari trabak jartzea.

Teknologia horrek sarrera atea kontrolatzen du, sartzen dena identifikatu egiten du, eta sartzeko baimena eman ala debekatu. Murriztapen gehiago ala gutxiago jar dakiok sarre-rari. Pirateriaren izuak babesak gehiegi gogortzea du arrisku.

Edizio komertzialaren munduan badirudi copyrightha DRM sistema bidez gauzatu nahi dela.

Etsai amorratuak ditu copyrightak oro har, eta bereziki DRMak. DRM izena bera beste modu batez interpretatzen dute: *Digital Restrictions Management*. Sistema horrek erabiltzailearen eskubideak bortxatzen omen ditu, horien artean kulturarako sarrera librea, edo intimitate eskubidea. Sistema malguagoak behar omen dira.

Copyleft

Copyleft da sistema malgu horietako bat, 1984an Richard Stallman-ek abiatua. Aurrez aurre copyrightharen aurka sortua, izenak berak aditzera ematen duenez. (Izen periodistiko-a omen da, gaizki sortua, *right* eskuin bezala ulertuta eta ez eskubide gisa.) GNU lizentziaz baliatzen da alternatiba hau. Zirkulu barruan C inbertitu bat jarrita adierazten da zein dokumentu den.

Aurrekoaren kontra copyleftek mugak eta debekuak ezabatu egiten du, eta eskubideak erabiltzaileari ematen dizkio. Erabiltzaileak testua erabili, aldatu, birmoldatu egin dezake

bere nahierara. Baldintza bakarra du, dokumentu deribatua hartu duen moduan utzi behar duela: lizentzia berarekin, copyleft bezala.

Horri ere ez zaio etsairik falta. Besterendu ezin diren eskubide moralak ere arriskutan omen daude sistema horretan. Horren alde egonik bere obra copyleften utzi zuen bati irakurtzen nion aurrekoan, nola halako batean aurkitu zuen bere obra testuinguru desegoki batean eta bere harridurarako autorearen aitortpenik gabe. Horra arriskua, arriskueta bat.

Creative Common

Laurence Lessig Kaliforniako zuzenbide irakasleak 2004an Creative Common sortu zuenean, bi muturrak lotu nahi zituen: batetik, sortzaileen lana babestu; eta bestetik, komunitatearen eskuetan uztea bermatu. Zirkuluaren barruan bi C gordeta identifikatzen da lizentzia hau. Sarrera eta erabilera libreak dira biak, baina hainbat erabilera baldintzatuak edo mugatuak daude. Hori bai, bi baldintza ezinbesteko dira: aitortu eta aipatu egin behar da autorea, eta obra deribatua baldintza beretan utzi behar da komunitatearen eskuetan.

Mekanismo horiek filosofia desberdinei erantzunez jarri dira indarrean. Segun eta zein den dokumentua, segun eta zein baldintzatan sortu den eta zertarako, bat edo beste aukera daiteke.

Autore eskubideak dirutan

Erabiltzaileak doan jaso ala ez, egileak zenbat jaso behar du?

Oker ala gaizki, paperezko liburuan autore eskubideen gaia aspaldi bideratua dago. Arruntena salmenta prezioaren hainbesteko bat da, gehienetan %10-15.

Edizio digitalean ehuneko horrek gora egin behar duela uste da, hainbat kostu gutxitu egin direla-eta: hala nola, inprimaketa, biltegia, banaketa. Bitartekariak eta kostuak gu-

txitzen dira digitalean. Hortaz, autoreak gehiago kobratu beharko luke, ehuneko handiagoa. Baina zenbat?

Liburu digitalaren prezioaren gaian bezala, autore eskubi-deetan ere zifrak gustu guztietarako daude. AEBetan %20-25 omen da. Amazonek %20 eskaintzen du. Zifra altuagoak ere irakurri ditut: Randomek 2000. urtean irabazi garbien %50 eskaini omen zuen autore handiak erakartze aldera. Hurrengo urtean Barnes & Noblek %35 eman zien autore handiei.

Zifra horiek hutsak dira askotan, ez baitakigu zer duten barruan. Ez baita berdin salmenta prezioaren %50 edo irabazi garbien %50. Salmenta prezioaren arabera eginda ere, ez baita gauza bera liburu digitalaren prezioaren %10 eta paperezko liburuaren %10, hori hura baino garestiagoa izan ohi denez.

Autoediziorako plataformek airerutzen dituzten zifrak ez daki batek marketing operazioak diren, ala egiazko eskaintzak. Ohiko eskaintza bat hau litzateke: irabazien %80 jasoko du autoreak; eta %20 argitaletxeak.

Bi amu dauzkate plataformok: aipatu dugun %80 dela autorearentzat, eta autore eskubideen jabegoa autorearen esku gelditzen dela.

Zifra handi horien azpian ezkututzen diren hizkitxoek zer diote?, galdetzen nion neure buruari. Horretan niharduela, José Antonio Vázquez-en artikulua batekin egin dut topo: «Lulu y Bubok: Luces y sombras de las nuevas plataformas digitales de autoedición». Vázquezek editore tradizionalaren ikuspegitik aztertzen du plataforma horien eskaintza, bi edizio moten alderaketa iradokiz.

Zein da benetan editore lana eta zein da egiazko ordaina? Hona zenbait puntu:

- eEdizio arruntean editoreak egin ohi duen hainbat lan, digitalean autorearen bizkar doaz. Gogoratze aldera, hona batzuk: maketazioa, zuzenketa, filmazioa, papera, inprimategia, galeradak, promozioa, komunikabideei aleak bidaltzea, hainbat liburu autoreei bidaltzea, autoreari diru aurrerapena, banaketa eta logistika. Egiteko horieta-

ko batzuk desagertu dira, bai, baina ez guztiak. Argitalpen-hautu batzuk bere kontura doaz, eta hainbat gestio berdin.

Plataformak edizio formulak aukeran ematen dizkio idazleari, eta horren kontua da erabakitzea, hala nola, neurriak, formatuak, kontratu mota, prezioa, eta beste.

- Zeregin batzuk ere ez dira falta tartean. Hona bat, ISBN (liburua komertzializatu nahi bada): norberak egin dezake eskaria edo plataformari enkargatu dakioko (90-120 euro artean balio du gestioak). Horra bestea, Lege Gordailua: gestioa egin behar da, eta bost ale bidali. Autorearen kontura, omen. Hirugarren bat ere bada, liburuaren banaketa: norberak egin dezake ala Luluri enkargatu (100 euro balio du enkarguak). Eta bada gehiago.

Horren guztiaren ondoren zertan gelditzen da aipatutako %80 hori? Jakin behar baita kostu guztiak (ekoizpena, bidalketa eta beste) deskontatu eta geroko irabazien gain kalkulatzeko dela %80 hori. Kontuan hartu behar baita, gainera, liburuaren prezioa autoreak jartzen duela eta gehienetan merketik jotzen duela salmenta edo irakurketa areagotzeko, bueltan-bueltan datorkeen irabazia txikiagoa dela kontuan hartu gabe.

Vázquezen ondorioa da ekoizpen kostuak antzekoak direla paperezko liburuan eta plataformen eskaintzan. Eta autorearen irabazi eskaintzak? Horiek ere halatsu, modu desberdinean kalkulatu, hori bai.

Pirateriari nola aurre egin

Nola egin dakioko aurre pirateriari? Bi proposamen kontrajarri aurki daitezke: produktuak sarean doan ematea bezalakorik ez dago horretarako, diote batzuek. Eta besteek espero dute sarrailez atea itxita lortu ahal izango dela jabegoaren defentsa bermatua.

Editore analogikoari, digitalaren itsasoan sartzeko orduan, izua eta bi ematen dio piratak. Somalian baino segu-

rantzia gutxiago du editore profesionalak unibertso digitalan, inork ez baitio ehuneko ehun bermatzen bere lana kopiaturiko ez denik. Ikusi du urte gutxitan musikaren negozioa nola joan den pikutara. Egia ala gezurra, irakurtzen du Italian musikan baino are deskarga ilegal gehiago dagoela liburutik: 350 milioi euro 261 milioi euroren kontra. Eta beldurtu egiten da, zer besterik.

Eta DRM lizentziak eskaintzen duen babesean ezkututzen da, DRM hori ahalik eta gehien itxiz, berme perfektuaren bila. Adituek diote edizio digitala mende hasieran aurreikusi baino motelago badoa, segurtasun falta horregatik dela, horren erruz ez baitira editoreak itsaso horretan murgiltzen. Software librearen zaleek, bere aldetik, DRM salatzen dute digitalaren garapena mugatzen duela eta.

Pirateriari aurre egiteko modu burutsua zein da? Doan banatu eta kito? Sarrailaz atea itxi, eta bakea? Patinok dio ezetz, ez bata, ez bestea.

Asko gustatu zait Patinok bere txostenean nola askatzen duen korapiloa. Doakotasuna ez da edizioaren sektorearentzat irtenbidea. Baina DRM itxi bat ere ez, dio berak. Non dagoke soluzioa? Eskaintza legala egitean, aberatsa, merkatuak onar dezakeen prezioan eta blokeo tekniko gehiegi gabe. Piratei lehia irabaztean, ez borroka. Txostenean zehar luze tratatzen du ikuspegi hori, eta emankorra da. Hona bere pasartetxo bat:

La colocación de bloqueos técnicos demasiados importantes puede volverse en contra de quienes hacen uso de ellos, estimulando la piratería o permitiendo a actores ubicarse en posición dominante. Por eso a veces se oye decir en los sectores que han conocido la digitalización de su contenido que los DRM son «una solución en búsqueda de un problema».

Parece preferible dar prioridad a una oferta legal que sea a la vez suficientemente abundante, a un precio aceptable por el mercado y sin bloqueos técnicos excesivos. *El objetivo que se debe privilegiar no es tanto luchar contra los piratas, que en un momento dado siempre sabrán desactivar un sistema de protección, sino competir con ellos proponiendo una experiencia de pago pero cómoda, interesante y fiable jurídicamente.*

Geroari buruz

Patinoren ondorioa

Bruno Patino Télérama eta Monde Interactif-eko presidenteak batzorde baten buru gisa sinatutako txostena Frantziako Kultura eta Komunikazio Ministerioak eskatua zen; 2008ko ekainean entregatu zuen Patinok. Txosten bera paperezko liburu bezala 11 eurotan eros daiteke, edota bertsio digitalean kontsultatu edo jaitsi doan: «Le devenir numérique de l'édition. Du livre objet au livre droit». Sareko testuak beste izen hau du: «Rapport sur le livre numérique». Testu bera da, eranskinik gabe.

Hemen jasotzen dugun pasarte hau konklusio gisa ematen da txostenean. Sintetikoa eta mamitsua izaki, gaztelaniazko bertsioetik bere horretan transkribatzea pentsatu dut, biziki egoki laburbiltzen baititu txosteneko tesi nagusiak.

La entrada en la era digital parece que se produce más tardíamente para el libro que para las demás industrias culturales. En ciertos sectores de la edición, como el de los libros profesionales, prácticos o de referencia, hace tiempo que se digitaliza; sin embargo, esta evolución por el momento no ha cuestionado ni el modelo comercial, ni la relación con los autores, ni los usos de los lectores.

Una brusca inclinación de la edición hacia lo digital, hipótesis que no puede excluirse, podría, sin embargo, ejercer efectos muy importantes en la industria del libro, pues los equilibrios son frágiles.

Debe llevarse a cabo un control especial sobre la nueva competencia que podría surgir entre los poseedores de los derechos (autores y editores) —pues la remuneración de la creación debe ser protegida y valorada— y los poseedores de los accesos y las redes, que no tienen necesariamente interés en la valoración de los derechos de la propiedad intelectual.

En este contexto, dos elementos son esenciales: la propiedad intelectual (como clave de la edición) y el papel central de los editores en la determinación de los precios.

La comisión aboga en consecuencia por una serie de medidas organizadas en el seno de cuatro acciones:

1. *La promoción de una oferta legal atractiva* debe sostenerse, por una parte, en la interoperabilidad más amplia posible de los contenidos digitalizados, y, por otra parte, en la

estructuración de los metadatos que describan dichos contenidos, condición esencial de su visibilidad en el universo digital, y, finalmente, sobre la búsqueda del apoyo a la digitalización de los contenidos sometidos a derechos.

2. *La protección de la propiedad intelectual* no exige modificar el Código de la Propiedad intelectual, pues las disposiciones actuales pueden acomodarse al paso a la digitalización, pero debería ser apoyado por una reflexión interprofesional sobre los derechos de autor.

3. *La puesta en práctica de mecanismos que permitan a los poseedores de derechos desempeñar un papel central en la determinación de los precios* es una condición esencial de equilibrio en el universo digital. [...]

4. *La realización de una política activa ante las instituciones comunitarias* es indispensable, así como «un lobby de la propiedad intelectual» que defienda ante dichas instancias la aplicación de un tipo de TAV reducido sobre los bienes culturales digitales.

Patinoren gomendioen ildotik

Adierazi dugu arestian Patinoren ustetan piratak desanimatzeko modurik hoberena ez dela obra doan eskaintzea (bidegabekeria autoreen eskubideentzat), baizik eta modu egoki batean obra bera kontsumitzailearen eskura jartzeko modua egitea. Eskuragarritasunaren kalitatea ahalbidetzeko bi gomendio egiten dizkie editore eta agintariei: bat, interoperatibitatea lagundu; eta bi: metadatuak egituratu. Helburua zein da? Jabego intelektualarena bermatzea bai, bai-na, aldi berean, kontsumitzaileak modurik erosoenean izan dezala edukietara sarrera. Horixe da gorago aipatu dugun «legezko eskaintza erakargarria».

Bi gomendio garbi ematen ditu, beraz, horretarako: interoperatibitatea eta metadatuaren egituraketa.

Interoperatibitatea

Hona guztiok egin dugun konstatazioa: formatu eta euskarrietan aniztasun handia (handiegia?) dago merkatuan. Eta kezka bikoitza: tresna edo programa batetik bestera pa-

sabidea libre al da? Hori bat. Eta bestea: tresna guztiek eskaintzen al dute eduki guztietarako pasabidea?

Formatu eta softwaretan nahi adina akronimo ditugu. Ezagunenen artean hona batzuk: PDF (Portable Document Format, 1993); OeB (Open eBook, 2000); LIT (Literature)/Microsoft Reader; PRC (Palm Resource, 2000); PDB (Palm Database)/Palm Reader (2001), DAISY (Digital Audio Information System, gero Digital Accessible Information System).

Dosierrean ageri denez, hiru irakur-formatu dira nagusi (Frantzian bederen) fitxategiak deskargatu eta liburu digitalak irakurtzeko.

- Adobe PDF egokitzen da hobekien ordenagailuko liburu-erara, ezaugarriak ondo gordetzen dituelako.
- Mobipocket PRC irakurgailu mugikorretara egokitzen da ondo. Formatu hori, gainera, tinta elektronikoa darabilten irakurgailu askorekin bateragarria da.
- Adobe ePub etorri berria ere ondo egokitzen da tresna nomadetara, *reflowing* edo berrorrialdekatze dinamikoa-ri esker, edozein tamainatan irakur baitaiteke. Adobere-na izatea ere aldekotzat jotzen da.

Euskarri kontutan ere aniztasuna da nagusi. Irakur formatuen aniztasunaz dugun ikuspegi bertsua izan dezakegu euskarri-erara. Irakurgailuak 20tik gora omen dira hasieratik hona. Tresna saltzaileen guneetara jo eta oraintxe bertan dozentatik gorako eskaintza dago. Zein dira gaur egun presentzia handiena dutenak? Lebertek hiru seinalatzen ditu 2007an: iLiad (iRex Technologies), Sony Reader (Sony) eta Hanlin eReader (Jinke), hirurak E-Ink teknologiaren erabiltzaile.

Patinoren arabera, gaur egun biblioteka handiena dauka-tenak bi dira: Amazonen Kindle eta Sony PRS505.

Baina auskalo urte bete barru!

Sektorearen kezkarrekin bat egiten du Patinoren batzordeak: edukia, katalogoa, liburua, ez dadila teknologia jakin bati lotua egon. Hori da Amazonen kasua bere Kindlerekin, eta horixe da hain zuzen ere batzordearentzat antierdua, gordintasun horrekin txostenean azaltzen ez bada ere.

Helburua zera litzateke, edozein tresna edo aparatutik eduki guztietara iritsi ahal izatea. Esan nahi baita, eduki berak irakurgailu guztietan irakurri beharko lirateke.

Gauza guztien gainetik, esaten die editoreei, formatu jabe-dunak saihestu behar dira, bestela editorea bera geldituko baita kide teknologikoaren menpe. Aktore teknologikoak leku dominatzaileak ez dezala hartu.

Interoperatiboak izan daitezela DRMko babes sistemak ere, formatuz aldatzean, edo euskarri berrira ekartzean, arazorik ez dadin sortu. Edukien interoperatibitateak, halaber, maila interprofesionalean gogoeta eskatzen du: zein forma eman, gero irakurgailu eta programa guztietan irakur daitezzen.

Azken ukitu bat puntu hau itxi aurretik. Aniztasuna, ugaritasuna ukazina da. Eta mesedegarri? Desiragarri litzateke agian frantsesek esan ohi duten «l'embarras du choix» arintzea, alegia, aukera gehiegiak dakarren ezin aukeratua arintzea. «Gutxiago, gehiago da», esan ohi da, hots, aukerak guztiz mesede egiten zaiola agian erabiltzaileari.

Gai honen inguruko literatura irakurrita, nire inpresioa da askotan hemen jokoan dagoena ez dela edukia, teknologia baizik. Irudipena dut katalogoa amua dela, amua soilki. Sal-tzen dena tresna da, eta liburuaren sektorearentzat benetan inportantea den hori, hots, edukia, katalogoa, liburua, hori bigarren mailako dela. Ez dakit hala denetz, baina ez litzateke harritzekoa, liburu digitaleko liderrak kide teknologikoak direnez eta ez argialetxeak. Liburugintzari berari lehentasuna ematea nahi bada, mundu editorialak hartu beharko du protagonismoa, oraingo tendentzia azpikoz gora jarritz.

Metadatuak egituratu

Eskaintza erakargarriaren baldintza nagusietakoa da hori ere.

Metadatuak beharrezko dira obra identifikatzeko, deskribatzeko, nortasuna emateko, zirkulazioan jartzeko. Liburuarri ikusgarritasuna emateko: baldin eta liburua ez badago ber-

din izendatua, berdin deskribatua, berdin aipatua, nola jakin zertaz ari garen unibertso digitalean dagoen guztiaren oihanean?

Zer dira metadatuak? Liburu analogikoan fitxa bibliografikoa den bezala, e-liburua deskribatzen duen informazio-multzoz osatzen dira metadatuak. Hiru mailatan: a) edukiari dagozkionak: titulua, gaia, deskribapena...; b) jabeago intelektualari dagozkionak: autorea, editorea, eskubide jabeak, erabilera baldintzak...; c) osagai materialak: formatua, data...

Noren esku edo ardurapean dago egun egiteko hori? Datu base desberdinak ari dira antolatzen, irizpide desberdinen arabera. Fitxa irizpideak dira diferente, eta halaber diferente dira datu basearen formatuak. Patinoren batzordeak gomen-dio zehatzak egiten dizkie frantziar agintariei: egitura batek, eta berak bakarrik, egin dezala datu bibliografikoen fitxaketa, ahal den neurrian posible gerta dadila datu base bat eta bakarra eratzea gaur ez bada bihar, eta Onix izan dadila datu base horren formatua. Datu base bakar horretaz baliatu beharko lukete sektoreko aktore guztiek, bilaketa motorrak eta liburuaren katearen azken muturrean dauden liburu dendak. Horrela, arma beraieiz baliatuko lirateke denak.

Batzordeak egiten duen azken gogoeta bat biziki interesatu zait, aspaldiko nire kezken harira. Hona batzordearen hitzak:

Esta necesidad [datu base bakarraren premia] es hoy en día la única obligación que recae sobre los actores franceses de la edición, la única que garantiza su existencia a nivel mundial. Las obras digitales desconocen fronteras, los contenidos franceses y francófonos no pueden estar presentes en el universo digital si no son identificados, localizados y valorizados en el seno de una red mundial. Por lo tanto, es importante reflexionar no sólo acerca de la mutualización eficaz de los metadatos, llegado el caso de una base de datos unificada, sino también un modelo económico de acceso a esta base.

Unibertso digitalean, existitzekotan, inork ikustea nahi bada, identifikatua behar du egon, lokalizatzeko moduan. Baldin eta frantsesek kezka badute, kezkaz gainera zer besterik ez ote genuke behar guk euskal liburuaren inguruan?¶

Bibliografia

Marie Lebertek, ohiko bibliografia eman orde, gaia jorratzen duten gune garrantzitsuenak ematen ditu. Ez bat edo bi, 882 baizik!

Gauza bertsua egin nezakeen, kontsultatu ditudan gune guztiak jarritz (ez dira Lebertenak bezainbeste, hala ere). Baina ez, hobe deritzot niri neuri baliagarrien gertatu zaizkidan oinarritzko dossier gutxi batzuk aipatzeari:

ALIRE-SLF: «Accueillir le numérique. Une mutation pour la librairie et le commerce du livre», 2008ko maiatza (www.accuellirlenumerique.com).

Ganascia, Jean-Gabriel: «Le livre électronique. Rapport de synthèse rédigé par Jean-Gabriel Ganascia», 2007ko iraila (www.apa.lip6/GIS.COGNITION).

Lebert, Marie: «Les mutations du livre à l'heure de l'internet», 2007ko iraila (www.etudes-françaises.net).

Patino, Bruno: «Rapport sur le livre numérique», 2008-06-30 (www.culture.gouv.fr).

Rapport Cordier: «Rapport de la Commission de réflexion sur Le livre numérique», 1999ko maiatza (www.culture.gouv.fr).